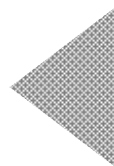


# فرا تحلیلی بر شاخص‌ها و سنجه‌های کیفیت زندگی در ایران با تأکید بر ابعاد مفهومی آن



ایمان فدائی<sup>۱</sup>

مهدی حسینی دهاقانی<sup>۲</sup>

(تاریخ دریافت ۹۴/۶/۲۰ - تاریخ تصویب ۹۴/۱۰/۱۵)

## چکیده

کیفیت زندگی، مفهومی نسبتاً نوین در علوم اجتماعی است که همواره در پی تعریف و بازتعریف شرایط آرمانی زندگی برای نوع بشر و سنجش وضعیت موجود برای ترسیم راه رسیدن به آرمان‌ها، می‌باشد. این مفهوم با استقبالی چشمگیر از سوی نظریه‌پردازان و اندیشمندان رشته‌های مرتبط مواجه شده است و همان‌طور که انتظار می‌رود این شرایط نوعی سردرگمی در میان انبوه نظریات و تعاریف گوناگون را با خود به همراه داشته است. این پژوهش سعی کرده است تا با جمع‌بندی نقطه‌نظرات مختلف در این زمینه، راهی به سوی تعریفی و تا حد امکان جامع و شامل از کیفیت زندگی و شاخص‌های آن ارائه دهد و به نوعی فرا تحلیلی دست یازد. در این مسیر ابتدا پژوهش‌های مرتبط و منتشر شده در ایران تا سال ۱۳۹۱ جمع‌آوری شده، شاخص‌ها استخراج شده و داده‌ها ترکیب شده و آماده تجزیه در مرحله بعد می‌شوند. در آخر دسته‌بندی صورت گرفته و نتیجتاً باز تعریفی از مفهوم کیفیت زندگی ارائه شده است و نقدی کلی بر شاخص‌های به دست آمده، با توجه به سلسله مراتب نیازهای مازلو صورت گرفته است

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران، iman.idf@gmail.com

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت شهری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران (نویسنده مسئول)، mehdi.hosseini@ut.ac.ir

که نتیجه حاکی از آن بود که به طور جالب توجهی میزان تکرار و احتمالاً تأکید پژوهشگران گوناگون به دسته‌های مختلف شاخص‌ها، بر چیدمان سلسله مراتب نیازها در نگاه مازلو منطبق است.

**واژگان کلیدی:** کیفیت زندگی، مقالات فارسی، سنجش، فراتحلیل، سلسله مراتب نیازهای مازلو.

### مقدمه

کیفیت زندگی انسان یک مسئله اخلاقی پیچیده می‌باشد و تعریف واضح و روشن برای آن امری دشوار است. چرا که نه تنها تعریف این مفهوم سیل نظریات و رویکردهای گوناگون را به همراه خود دارد، بلکه به انبوهی از شاخص‌ها و سنجش‌ها نیز تکیه کرده است که این خود مسئله اصلی این پژوهش بوده است؛ اینکه بالاخره از کدام منبع و کدام شاخص کیفیت را تعریف و سنجش کنیم.

اما این مسئله تازه‌ای نیست. سؤال‌ها و موضوعات با اهمیت، همواره توسط گروه‌های گوناگون پژوهشی تبدیل به تحقیق شده‌اند، اما دریافتی جامع از تمامی این مطالعات، کاری هزینه‌بر و وقت‌گیر است. به طور خاص، مطالعات با زمینه‌های اجتماعی که به واسطه شرایط، موقعیت‌ها و متغیرهای متعدد مداخله‌گر، با دامنه گسترده‌ای از نتایج و یافته‌ها همراهند، فاقد خاصیت انباشتگی نتایج هستند. این شرایط مسیر و راهنمایی برای دستیابی به تعریفی نسبتاً کلی طلب می‌کند که فراتحلیل به عنوان ابزاری مناسب برای ساخت اجماعی منطقی از مطالعات، روش تازه‌ای برای جمع‌بندی و درک مجموعه‌ای از پژوهش‌ها در حوزه‌ای خاص در اختیار می‌گذارد. چیزی که یک پژوهش فراتحلیل مد نظر دارد، جمع‌آوری یافته‌های پژوهشی از مطالعات متعدد و پراکنده، برای ترکیب و یکپارچه‌سازی و دستیابی به یافته‌های جدید است (صدیق سروستانی، ۱۳۷۹: ۶۸). در واقع، فراتحلیل روشی است که براساس آن سعی می‌شود که تفاوت‌های موجود در تحقیقات انجام شده قبلی را استنتاج نمود و در رسیدن به یک سری نتایج کلی و کاربردی از آن بهره گرفت (خلعتبری، ۱۳۸۷).

برای دستیابی به این مهم، در این پژوهش ابتدا تعاریف و شاخص‌های گوناگون در پژوهش‌های

معتبر فارسی تا سال ۱۳۹۱، جمع‌آوری و تلخیص شده‌اند. سپس آنها ترکیب و دوباره با نقطه نظر نویسندگان با توجه به شرایط و نیازهای جامعه خود تجزیه شده‌اند تا بتوان تا حد امکان تعریفی جامع و شامل به دست داد و در انتها با توجه به سلسله مراتب نیازهای مازلو، نقدی کلی بر سنجه‌های حاصل ارائه شده است.

### مفهوم کیفیت زندگی

علاقه‌مندی به بررسی عوامل مؤثر بر خوشنودی و رفاه انسان پیشینه‌ای طولانی در تاریخ زندگی بشر دارد. در واقع اینکه چگونه باید و می‌توان زیست که بهترین منفعت را از زندگی کسب کرد، شاید به قدمت توانایی آدمی برای اندیشه در مورد آینده و عبرت گرفتن از گذشته باشد (بهمنی، تمدنی و عسگری، ۱۳۸۳: ۳۶). مفهوم «کیفیت زندگی» نیز دوره‌های تاریخی زیادی را پشت سر گذاشته است و تغییرات مختلفی در مورد آن صورت گرفته است. این عبارت علایق شخصی، تجارب، احساسات، دیدگاه‌ها و عقاید راجع به ابعاد فلسفی، فرهنگی، معنوی، روانشناسی، مالی و... زندگی روزمره را شامل می‌شود (هاشم‌زاده و علمی، ۱۳۸۸: ۱۵۶).

کیفیت زندگی در حدود ۴۰ سال پیش در آمریکا معرفی شد و علوم اجتماعی پرچمدار روح و سنجش آن شد. در اواخر قرن ۲۰ موضوع کیفیت زندگی در علوم اجتماعی بیشتر مورد توجه و اهمیت قرار گرفت و در سال ۱۹۵۵ با تأسیس جامعه بین‌المللی برای تحقیق درباره کیفیت زندگی، اینگونه تحقیقات نهادینه شدند (مختاری و نظری، ۱۳۸۰: ۱۷).

کلمه «کیفیت» از لغت لاتین به معنی «چیزی و چه» استخراج شده است و معنای تحت‌اللفظی کیفیت زندگی «چگونه زندگی کردن» است و در برگیرنده تفاوت‌های منحصر به فرد برای هر فرد بوده و با دیگران متفاوت است. کیفیت زندگی تجسم تجارب زندگی از لحظه لحظه آن است. کیفیت زندگی یک فرایند منطقی و مفهوم استوار بر پایه فرهنگ و به عبارتی خلاصه از ارزش‌ها، عقاید، سمبل‌ها و تجارب شکل گرفته آن فرهنگ است و راهی برای شناخت و فهم (درویش پور کاخکی، عابدسعیدی و یغمایی، ۱۳۸۲: ۳۴).

کیفیت زندگی مفهومی چند وجهی، نسبی، متأثر از زمان، مکان، ارزش‌های فردی و اجتماعی است و تعریف واضح و روشن برای آن امری دشوار است. از این جهت برخی آن را به عنوان قابلیت زیست‌پذیری یک ناحیه، برخی دیگر به عنوان سنجه‌ای برای میزان جذابیت و برخی به

عنوان رفاه عمومی، بهزیستی اجتماعی، شادکامی، رضایت‌مندی و ... تفسیر کرده‌اند (اپلی و منون<sup>۱</sup>، ۲۰۰۸: ۲۸۱). جمع‌بندی برخی از تعاریف متداول از کیفیت زندگی که در جدول ۱ آمده است نیز نشان‌دهنده این موضوع است.

### جدول (۱) - تعاریف کیفیت زندگی

مأخذ	تعریف «کیفیت زندگی»
لیو <sup>۲</sup> ، ۱۹۸۳	عنوانی جدید برای مفهوم قدیمی بهزیستی مادی و روانی مردم در محیط زندگی خود
امرسون <sup>۳</sup> ، ۱۹۸۵	به عنوان رضایت از ارزش‌ها، اهداف و نیازهای فرد از طریق تحقق توانایی و یا شیوه زندگی خود
گروه کیفیت زندگی سازمان بهداشت جهانی <sup>۴</sup> ، ۱۹۹۳	ادراک فردی از وضعیت زندگی در متن نظام‌های فرهنگی و ارزشی جامعه و در ارتباط با اهداف، انتظارات، استانداردها، علائق و نگرانی‌های فرد
فرل <sup>۵</sup> ، ۱۹۹۵	تعریف کیفیت زندگی به عنوان بهزیستی در چهار حوزه: فیزیکی، ذهنی، اجتماعی و روحی
کاستانزا <sup>۶</sup> ، ۲۰۰۷	میزان تأمین نیازهای انسانی در ارتباط با ادراکات افراد و گروه‌ها از بهزیستی زندگی
داس <sup>۷</sup> ، ۲۰۰۸	بهزیستی و یا عدم بهزیستی مردم و محیط

(مأخذ: براساس رضوانی و همکاران، ۱۳۸۷ و مطالعات نگارندگان)

البته چندوجهی بودن مفهوم کیفیت زندگی و بررسی آن از دیدگاه‌های مختلف به ما این امکان را می‌دهد، تا ابعاد از موضوع را که هرگز مورد توجه قرار نگرفته است را کشف کنیم. به عنوان مثال، به گفته براند فری، مازلو با رویکردی بر اساس نیازهای انسانی معیارهایی را برای

۱- Epley & Menon

۲- Liu

۳- Emerson

۴- The World Health Organization Quality of Life (WHOQOL) Group

۵- Ferrell

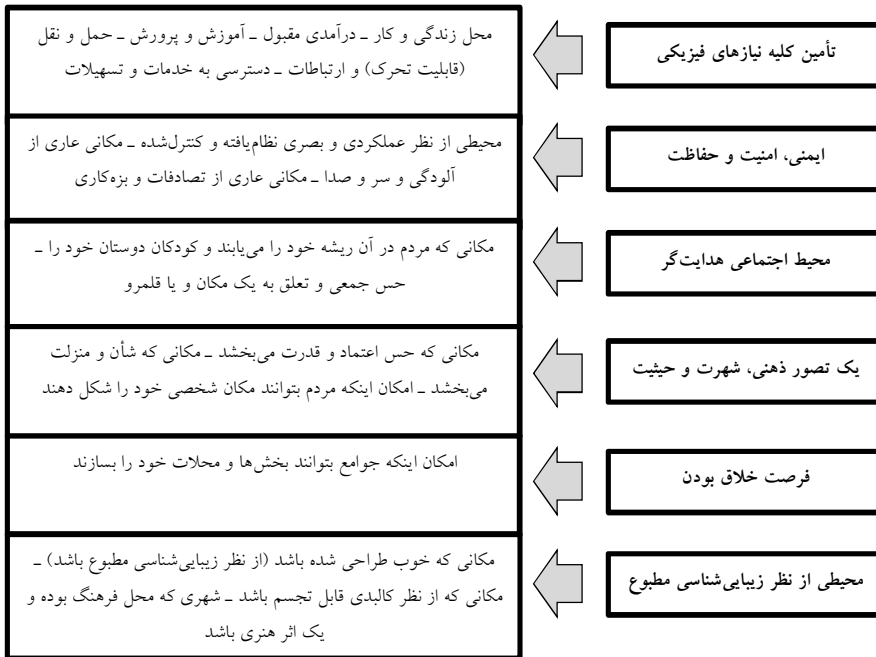
۶- Costnza

۷- Das

فراتحلیلی بر شاخص‌ها و سنجه‌های کیفیت زندگی در ایران با تأکید بر ابعاد مفهومی آن ۴۵

یک شهر با کیفیت خوب ارائه می‌دهد که شامل شش معیار کلی و چندین زیرمعیار است که در شکل ۱ آمده است.

### شکل (۱) - معیارهای کیفیت زندگی از منظر مازلو



منبع: (فرای، ۱۳۸۳)

طبق نظر شالوک، ابعاد کیفیت زندگی به مجموعه‌ای از عوامل ارجاع دارد که احساس بهزیستی شخصی را به وجود می‌آورند (شالوک<sup>۱</sup>، ۲۰۰۴: ۲۰۵). علی‌رغم اختلافات نظری فراوان، پژوهش شالوک حاکی از آن است که توافق قابل توجهی در خصوص هشت بعد مرکزی در سنجش کیفیت زندگی میان محققان وجود دارد. او این نتیجه را با توجه به تحلیل ۱۶ مطالعه چاپ شده درباره کیفیت زندگی به دست آورده است. ابعاد هشتگانه مذکور از طریق ۱۲۵ شاخص مورد

سنجش قرار گرفته‌اند. این ابعاد عبارتند از احساس بهزیستی احساسی، روابط بین شخصی، احساس بهزیستی مادی، رشد فردی، احساس بهزیستی فیزیکی، حق تعیین سرنوشت خود، شمول اجتماعی، حقوق (شالوک، ۲۰۰۴: ۲۰۵).

به اعتقاد برخی از محققان تعداد ابعاد مورد بررسی کیفیت زندگی چندان مهم نیست، بلکه مهم آن است که هر مدل پیشنهادی برای سنجش کیفیت زندگی، باید بتواند نیاز به داشتن یک چارچوب چندبعدی را تشخیص دهد و به اینکه چه چیزهایی برای مردم در تعیین کیفیت زندگی شان مهم است توجه کند و شاخص‌های اساسی هر بعد را در کنار سایر ابعاد در کل نماینده مفهوم کاملی از کیفیت زندگی بداند. شاخص‌های مورد مطالعه این پژوهش نیز بر همین مبنای دسته‌بندی شده‌اند.

### روش تحقیق

«تحلیل» عبارت است از شکستن عمل کل به قسمت‌های مختلف به منظور تعیین ماهیت آن. این عمل در تحلیل آماری از طریق قرار دادن اجزا در درون ترکیب‌ها به منظور نشان دادن عوامل مورد مطالعه انجام می‌شود. «فرا» به معنی بالاتر و ماورا، تغییر یافته و تبدیل شده به کار می‌رود که در روش فراتحلیل، هر دو فعالیت انجام می‌شود (دلاور، ۱۳۸۴: ۸۴).

هدف روش فراتحلیل نشان دادن شیوه تفکر در مورد ترکیب نتایج قبلی بر اساس روش آماری است. در اینجا واحد تجزیه و تحلیل از پژوهش‌ها گرفته می‌شود نه آزمودنی‌ها. در فراتحلیل نتایج تحقیقات مختلف ترکیب می‌شوند تا اینکه نتایج جدید و منسجمی استخراج شود و آنچه که موجب سوگیری در نتایج نهایی شده حذف شوند. به طور نهایی می‌توان گفت فراتحلیل ترکیب داده‌های چند تحقیق برای یک برآورد واحد است و از نظر آماری فراتحلیل کاربرد مستقیم روش‌های چند عاملی است (خلعتبری، ۱۳۸۷: ۱۵۷).

با توجه به آنچه گفته شد، این پژوهش سعی کرد تا با بهره‌گیری از روش فراتحلیل، به بررسی دیدگاه پژوهشگران در زمینه مفهوم کیفیت زندگی پردازد. بدین منظور، ابتدا در مراجع مقالات علمی-پژوهشی فارسی (نظیر پایگاه اطلاعات جهاد دانشگاهی<sup>۱</sup>، پایگاه مجلات تخصصی نور<sup>۱</sup>،

فراتحلیلی بر شاخص‌ها و سنجه‌های کیفیت زندگی در ایران با تأکید بر ابعاد مفهومی آن ۴۷

پایگاه اطلاعات نشریات کشور<sup>۲</sup> و غیره)، پژوهش‌های مرتبط با «کیفیت زندگی» تا سال ۱۳۹۱ استخراج گردید. سپس مقالات معتبر علمی-پژوهشی و یا در غیر این صورت، مقالات دارای ارجاع در منابع معتبر انتخاب گردید. همچنین سایر منابع مورد استفاده در مقالات معتبر، نظیر کتاب‌ها، پایان‌نامه‌ها و طرح‌های پژوهشی، که در دسترس بودند نیز به سایر مقالات اضافه گردید و در نهایت ۲۶ پژوهش فارسی انتخاب گردید که در جدول ۲ آمده است.

### جدول (۲) - پژوهش‌های منتخب کیفیت زندگی در ایران

ردیف	نویسنده / نویسندگان	سال انتشار	نوع پژوهش	مورد مطالعاتی
۱	درویش پور کاخکی، عابدسعیدی، یغمایی	۱۳۸۲	مقاله	ایران
۲	بهمنی، تمدنی، عسگری	۱۳۸۳	مقاله	تهران
۳	کوکبی	۱۳۸۴	مقاله	شهر خرم‌آباد
۴	کوکبی، پورجعفر، تقوایی	۱۳۸۴	مقاله	ایران
۵	جاجرمی، کله	۱۳۸۵	مقاله	شهر گنبدقاپوس
۶	غفاری، اوتق	۱۳۸۵	مقاله	شهر گنبد کاووس
۷	اورنگ	۱۳۸۶	مقاله	شهر بم
۸	ربانی خوراسگانی، کیان‌پور	۱۳۸۶	مقاله	شهر اصفهان
۹	کوکبی	۱۳۸۶	مقاله	ایران
۱۰	رضوانی، منصوریان	۱۳۸۷	مقاله	ایران
۱۱	نوغانی، اصغرپور ماسوله، صفا	۱۳۸۷	مقاله	شهر مشهد
۱۲	رفیعیان، عسگری، عسگری‌زاده	۱۳۸۸	مقاله	محل نواب، شهر تهران
۱۳	رضوانی، متکان، منصوریان، ستاری	۱۳۸۸	مقاله	شهر نورآباد، استان لرستان
۱۴	هاشم‌زاده، علمی	۱۳۸۸	مقاله	شهر تبریز
۱۵	غیاثوند	۱۳۸۸	مقاله	ایران
۱۶	غفاری، امیدی	۱۳۸۸	کتاب	ایران
۱۷	شهرداری تهران	۱۳۸۸	طرح پژوهشی	شهر تهران
۱۸	خادم‌الحسینی، منصوریان، ستاری	۱۳۸۹	مقاله	شهر نورآباد، استان

۱- [www.noormags.ir](http://www.noormags.ir)

۲- [www.magiran.com](http://www.magiran.com)

ردیف	نویسنده / نویسندگان	سال انتشار	نوع پژوهش	مورد مطالعاتی
				لرستان
۱۹	باسخا، عاقلی کهنه شهری، مسانلی	۱۳۸۹	مقاله	ایران
۲۰	مختاری، نظری	۱۳۸۹	کتاب	ایران
۲۱	فرجی ملائی، عظیمی، زبیری	۱۳۸۹	مقاله	ایران
۲۲	فتاحی	۱۳۸۹	پایان نامه	شهرستان دلفان
۲۳	حاتمی نژاد، منوچهری میاندوآب، فرجی ملائی، فرهادی	۱۳۹۰	مقاله	شهر میاندوآب
۲۴	براتی، یزدان پناه شاه آبادی	۱۳۹۰	مقاله	شهر جدید پردیس
۲۵	پوراحمد، فرجی ملائی، عظیمی، لطفی	۱۳۹۱	مقاله	ایران
۲۶	شاطریان، اشنویی، گنجی پور	۱۳۹۱	مقاله	شهر آران و بیدگل

(منبع: نگارندگان)

سپس، شاخص‌ها و دسته‌بندی‌های ارائه شده در هر یک از منابع، استخراج گردید. در ادامه با استفاده از روش شناسی پژوهش شالوک (شالوک، ۲۰۰۴)، به امتیازدهی شاخص‌ها پرداخته شد. در این روش، با شمارش تعداد دفات ارجاع به شاخص در سوابق پژوهش، امتیازدهی صورت می‌گیرد.

در مرحله بعد، شاخص‌ها بر پایه مفاهیم اساسی تحقیق به صورت موضوعی و در سه سطح کلان، شاخص و زیرشاخص دسته‌بندی و در قالب جدول، ارائه گردید.

### استخراج و طبقه‌بندی شاخص‌ها

در این مرحله، دسته‌بندی‌ها از سویی بر حسب کمیت و تکرار صورت گرفته‌اند و با شمارش تعداد دفات ارجاع به شاخص، به امتیازدهی آن‌ها پرداخته شده است و از سوی دیگر این کار با توجه به کیفیات عینی و ذهنی مفاهیمی که شاخص‌ها در بر دارند، پیگیری شده و دسته‌ها بر اساس اهداف معلوم و خاص مشخص شده‌اند، که هریک باید در نوع خود ارزشمند بوده و بتوانند کاربردی و معنادار باشند (هگری و همکاران<sup>۱</sup>، ۲۰۰۱: ۲).



بدین ترتیب و بر اساس آنچه گفته شد، شاخص‌ها، در دوازده بعد اقتصادی، مسکن، بهداشتی-درمانی، آموزش و پرورش، ایمنی و امنیت، منابع و محیط، اجتماعی، خدمات، حقوق و سیاست، تفریح و سرگرمی و اوقات فراغت، زیبایی‌شناختی و خودشکوفایی جای گرفتند. در هر یک از این ابعاد، گویه‌های کلان و مفاهیم اساسی، مشخص و بیان شدند.

هریک از این ابعاد و گویه‌ها، شاخص‌های مربوط به خود را با زیر مجموعه‌هایی از سنجه‌ها، در خود جای داده‌اند. نتایج فراتحلیل هر یک از ابعاد ذکر شده، در ادامه آمده است.

لازم به ذکر است، هر یک از این دسته‌بندی‌ها و رده‌بندی‌ها، به طور رفت و برگشتی و در مراحل دو طرفه و با فرآیندهای گردشی صورت گرفته است، بدین معنا که از سویی با جمع ریزشاخص‌ها به شاخص‌های کلان‌تر رسیده و از سوی دیگر حرکت از ابعاد کلان‌تر آغاز شده و ریزشاخص‌ها در ابعاد خردتر در دسته‌های مربوط به خود جای گرفتند.

### جدول (۳)- فراتحلیل شاخص‌های کیفیت زندگی

بعد	گویه‌های کلان	شاخص‌ها	تعداد تکرار	نمونه سنجه‌های مورد استفاده
توسعه اقتصادی	توسعه اقتصادی، توسعه و تحقیق، رشد اقتصادی، استانداردهای اقتصادی زندگی، رضایت از وضعیت اقتصادی، امنیت اقتصادی، پایگاه اقتصادی اجتماعی و تسهیلات اقتصادی	وضعیت اشتغال	۱۶	نرخ اشتغال، گروه بندی شغلی، رضایت شغلی
		ثروت و درآمد	۱۶	میانگین درآمد، ضریب جینی، درصد افراد زیر خط فقر
		هزینه	۸	میانگین هزینه‌های خانوار، متوسط قدرت خرید
مسکن	فضای قابل سکونت، در دسترس بودن مسکن، کیفیت مسکن، تسهیلات عمده مسکن، تدارک مسکن دولتی، افزایش مسکن شهری و استاندارد مسکن	امکانات مسکن	۸	آب، برق و تلفن، برخورداری از نور کافی
		مالکیت مسکن	۸	
		قیمت و هزینه‌های مسکن	۵	متوسط قیمت زمین، میانگین اجاره بها
		سرانه مسکن برای هر نفر	۵	تراکم نفر در واحد مسکونی

نمونه سنج‌های مورد استفاده	تعداد تکرار	شاخص‌ها	گویه‌های کلان	بعد
کیفیت ساختمان‌ها، مصالح	۴	کیفیت واحد مسکونی		
	۲	مساحت مساکن		
نرخ باسوادی، نرخ فارغ‌التحصیلان در سطوح عالی	۱۶	وضعیت تحصیلات	صلح و آموزش، آموزش و پرورش (دستاوردها، پایگاه تحصیلی، امکانات آموزشی)، دانش و مهارت، قیمت خدمات آموزشی و استفاده از آموزش رایگان	آموزش و پرورش
	۸	گستره خدمات آموزشی		
امید به زندگی، مرگ و میر کودکان	۱۷	وضعیت بهداشت و سلامت	گستره امکانات و خدمات بهداشتی، وضعیت بهداشت و سلامت	درمانی و بهداشتی
	۱۰	گستره امکانات و خدمات بهداشتی		
میزان جرایم، تعداد افراد زندانی	۸	سطوح جرم و جنایت	ایمنی و امنیت و حفاظت، ایمنی و امنیت، احساس امنیت و ایمنی، ایمنی، امنیت، امنیت بالا، امنیت عمومی و رضایت از احساس امنیت فردی	ایمنی و امنیت
	۴	ایمنی		
	۴	امنیت		
هزینه حمل و نقل، کیفیت خیابان‌ها، تداخل سواره و پیاده	۱۲	حمل و نقل	دسترسی به خدمات و تسهیلات، رضایت از خدمات شهرداری، ارزیابی عملکرد شهرداری در ارائه خدمات، دسترسی به خدمات شهری (مدرسه، درمانگاه، خرید روزانه و هفتگی)، امکانات، امکانات و خدمات شهری، تسهیلات کالبدی و خدماتی، خدمات شهری، خدمات و حمایت‌ها، خدماتی، تسهیلات شهری، کیفیت دسترسی به خدمات، دسترسی به خدمات، دسترسی به خدمات و تسهیلات شهری، دسترسی و رضایت از خدمات تسهیلات شهری، رضایت از شهرنشینی، خدمات شهرداری و زیرساخت‌ها و سازمان و قابلیت دسترسی به فضا	خدمات
		تأسیسات و تجهیزات شهری		
		دسترسی کاربری‌های عمومی		
		مغازه و مرکز خرید		
مبلمان شهری، فضاهای توقف و نشستن	۸			
ایستگاه‌های پلیس، پارک	۵			
فاصله تا بازار اصلی شهر، انواع مغازه در سطح محله	۵			

بعد	گروه‌های کلان	شاخص‌ها	تعداد تکرار	نمونه سنجه‌های مورد استفاده
		مشکلات شهری	۵	تعفن جوی آب، آب گرفتگی و مشکل دفع آب باران
		ورزشی	۵	دسترسی به مجتمع‌های ورزشی
		خدمات تفریحی	۴	رضایت از امکانات تفریحی
زیست محیط	محیطی، متغیرهای محیطی، تنوع زیستی فردی، کیفیت محیطی، محیط زیست، کیفیت زیست محیطی، مسائل زیست محیطی طبیعی محلی، محیطی از نظر عملکردی و بصری نظام یافته و کنترل شده	آلودگی	۱۶	کیفیت هوا، آلودگی صوتی
		محیط کالبدی (فیزیکی)	۱۵	حفظ اراضی پیرامون شهر، دید و منظر
		آب و هوا و جغرافیا	۹	میزان بارندگی، میزان رطوبت
		منابع و محیط مصنوع	۷	فضاهای باز و سبز عمومی
		منابع و محیط طبیعی	۲	رودخانه و ساحل
فرهنگ و تفریح	تفریح و سرگرمی و اوقات فراغت، گذران اوقات فراغت، احساس لذت از اوقات فراغت، سرگرمی‌ها، امکانات تفریحی و فراغتی (ورزش، کافی شاپ، تئاتر، کنسرت، پارک، مطالعه، باشگاه‌ها و ...)، رضایت از امکانات فراغتی، نحوه و میزان دسترسی به فضاهای گذران اوقات فراغت، فعالیتهای فراغتی، مدت زمان انجام فعالیتهای تفریحی	تفریح و سرگرمی	۷	احساس لذت از اوقات فراغت، مدت زمان فعالیتهای تفریحی
		فضاهای گذران اوقات فراغت	۵	ورزش، کافی شاپ، تئاتر، کنسرت، پارک، مطالعه، باشگاه‌ها
		روابط اجتماعی	۲۰	شبکه‌های اجتماعی، روابط همسایگی
مشارکت اجتماعی	برخورداری از امنیت اجتماعی، امنیت اجتماعی یا عمومی، شأن و احترام، قدرت و جامعه محلی	مشارکت اجتماعی	۱۴	دخالت اجتماعی در شورای تصمیم‌گیری
		فرهنگ و هنر	۱۰	مراکز فرهنگی، سینما، کتابخانه عمومی

نمونه سنجه‌های مورد استفاده	تعداد تکرار	شاخص‌ها	گویه‌های کلان	بعد
احساس تعلق خاطر، درصد ساکنان بومی	۸	تنوع و هویت		
برخورداری از امنیت (حقوق قضایی، استفاده از خدمات بیمه)	۵	حمایت‌های اجتماعی		
تراکم جمعیت، رشد جمعیت	۲	جمعیتی		
حقوق شهروندی و مدنی و سیاسی، حقوق بشر، حق تعیین سرنوشت با شرکت در انتخابات شوراهای شهر	۵	حقوق قانونی	حقوق شهروندی، تعهدات شهروندی، رضایت شهروندی	هقوق و سیاست
محافظت از اموال عمومی، احترام به حقوق دیگران	۲	تعهدات شهروندی		
رضایت از طرح‌ها و برنامه‌های دولت	۲	عملکرد دولت		
احساس بهزیستی هیجانی	۱۴	احساس خوشبختی	احساس خوشبختی، رضایت از زندگی، احساس پیشرفت، احساس رضایت و خشنودی، احساس شادکامی و شادمانی در زندگی، احساس بی‌نیازی (برآورده شدن نیازها)، میزان ابراز وجود، توسعه فردی، ارزیابی شخصی، توسعه جمعی، اهداف و ارزش‌های شخصی (آرزوها، انتظارات)، موفقیت در رسیدن به اهداف، عملکرد (موفقیت، دستاورد، کارآمدی)، احساس کارآمدی و توانمندی، شایستگی فردی، مفاهیم مربوط به خود (هویت، خود، ارزشمندی، عزت نفس)، رضایت از موفقیت‌های زندگی، احساس بهزیستی فیزیکی، احساس بهزیستی مادی، احساس بهزیستی هیجانی، احساس بهزیستی شخصی، منزلت نقشی، کیفیت در اجرای نقش‌های روزانه، قدرت تاثیر گذاری بر دیگران، عملکرد مثبت به هنگام اجرای نقش‌های روزانه، صلاحیت در اجرای نقش‌های روزانه، توانایی در اجرای نقش‌های روزانه، برخورداری از هوش بالا	احساس رضایت و خشنودی
میزان ابراز وجود	۵	احساس شادکامی و شادمانی		
احساس کارآمدی و توانمندی، منزلت نقشی، رضایت از موفقیت‌های زندگی	۳	موفقیت در رسیدن به اهداف		
احساس بی‌نیازی، ارزیابی شخصی	۲	برآورده شدن نیازها		

نمونه سنجه‌های مورد استفاده	تعداد تکرار	شاخص‌ها	گروه‌های کلان	بعد
خوانایی، نظم فضایی، توالی منظر	۷	ادراک فضایی	زیبایی شناختی، هنر، ادراک فضایی، مکانی که خوب طراحی شده باشد (از نظر زیبایی‌شناسی مطبوع باشد)، شهری که محل فرهنگ بوده و یک اثر هنری باشد، مکانی که از نظر کالبدی قابل تجسم باشد، خوانایی، نظم فضایی، نمایی، توالی منظر، معنی‌دار بودن فرم و فضا	زیبایی

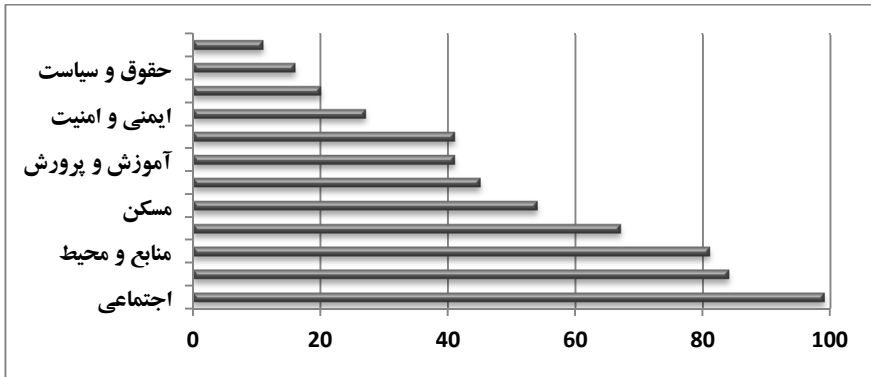
(منبع: نگارندگان)

### بحث و نتیجه‌گیری

یکی از مشخصات اصلی مفهوم کیفیت زندگی، چند بعدی بودن آن است. لذا این مفهوم همواره توسط گروه‌های گوناگون پژوهشی مورد کنکاش قرار گرفته است. با این حال، دریافتی جامع از تمامی این مطالعات، امری دشوار است. در این زمینه، از فراتحلیل به عنوان روشی که تلاش می‌کند تفاوت‌های موجود در تحقیقات انجام شده قبلی را استنتاج نماید، می‌توان بهره جست. این پژوهش، با هدف فراتحلیل مفهوم کیفیت زندگی و دسته‌بندی شاخص‌های متنوع آن به ابعادی که هر بعد در کنار سایر ابعاد در کل نماینده مفهوم کاملی از کیفیت زندگی باشد، آن‌ها را به صورت موضوعی در دوازده دسته اقتصادی، مسکن، بهداشتی-درمانی، آموزش و پرورش، ایمنی و امنیت، منابع و محیط، اجتماعی، خدمات، حقوق و سیاست، تفریح و سرگرمی و اوقات فراغت، احساس رضایت و خشنودی و زیبایی‌شناختی قرار داد.

پس از دسته‌بندی شاخص‌ها در مجموعه‌های گوناگون، این سؤال مطرح می‌شود که متفکرین مختلف، با نقطه‌نظرهای متنوع با چه اولویاتی اقدام به شاخص‌بندی کیفیت زندگی و ارائه سنجه‌های گوناگون برای سنجش آن‌ها کرده‌اند؟ با شمارش نهایی شاخص‌ها و جمع‌بندی آن‌ها، چنانچه در نمودار زیر دیده می‌شود، می‌توان دریافت که اولویت اصلی و تأکید متفکرین بیش از همه بر ابعاد اجتماعی زندگی بوده و پس از آن به ترتیب خدماتی، محیطی، اقتصادی و ... را مد نظر قرار داده‌اند.

شکل (۲) - جمع‌بندی تحلیل ابعاد کیفیت زندگی

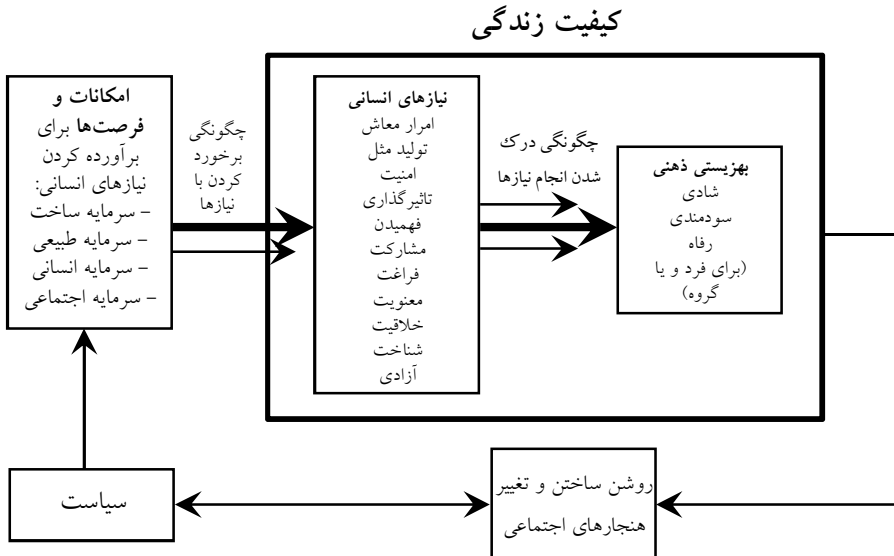


(منبع: نگارندگان)

از سویی مفهوم کیفیت زندگی از دیدگاه برخی همبستگی درهم تنیده‌ای با نیازها و مفاهیم مربوط به پاسخگویی به آن‌ها دارد. این اصطلاح گستره مفهومی کلانی است از چگونگی برطرف کردن و برخورد با نیازهای انسانی و یا اینکه افراد یا گروه‌ها در جامعه تا چه حد احساس رضایت و یا عدم رضایت را در حوزه‌های گوناگون زندگی درک می‌کنند (کاستانزا و همکاران<sup>۱</sup>، ۲۰۰۷: ۲۶۹). کاستانزا و همکارانش در تلاش برای تلفیق مفاهیم کیفیت زندگی و نیازها و احساس بهزیستی در زمینه‌های اجتماعی و از سویی وظایف و اهداف سیاست‌گذاری‌ها مدل نظری زیر را ارائه کرده‌اند (شکل ۳).

۱- Costanza, et al

### شکل (۳) - رابطه کیفیت زندگی و نیازهای انسانی



منبع: (کاستانزا و همکاران، ۲۰۰۷: ۲۶۹)

به طور کلی از نقطه نظرهای گوناگون می‌توان کیفیت زندگی را به عنوان یک فراهم آورنده منابع کافی محیطی برای رویارویی و پاسخگویی به نیازهای بشر دانست. برای مثال از سوی بهداشت عمومی، کیفیت زندگی به طور مفهومی به ارزیابی چشم‌انداز نیازها پرداخته است که وظیفه اساسی ارزیابی نیازها، جمع‌آوری اطلاعات در مورد یک جمعیت به خصوص و استفاده از آن اطلاعات برای توسعه و حتی تجدید نظر در برنامه‌ریزی برای آن جمعیت است. همچنین از دیدگاه رشد و توسعه انسانی، اهداف کیفیت زندگی می‌تواند به عنوان برطرف کردن نیازهای انسانی در جامعه تعریف شود (سیرگی<sup>۱</sup>، ۱۹۸۶: ۳۳۱-۳۳۰).

پس در اینجا با استفاده از ایده مازلو درباره سلسله مراتب نیازها، برای واکاوی رابطه میان مرتفع

شدن نیازها و ارتقا کیفیت زندگی، شاخص‌های استخراج شده را در دسته‌بندی مازلو (بر اساس فرای، ۱۳۸۳) جای گرفتند. سنجه‌های اقتصادی، مسکن، درمانی-بهداشتی و آموزش و پرورش در دسته پایه و بنیادین، سنجه‌های امنیت و ایمنی، خدمات، منابع و محیط در دسته امنیت و امکانات، سنجه‌های اجتماعی و اوقات فراغت در دسته اجتماعی، سنجه‌های احساس رضایت و خوشنودی، حقوق و سیاست در دسته رضایت و احترام و در بخش زیبایی شناختی سنجه هنر و زیبایی شناختی، قرار گرفته‌اند.

#### جدول ۴: جمع‌بندی شاخص‌های کیفیت زندگی

ابعاد هرم مازلو	شاخص‌های کلان	سنجه‌ها
بنیادین	اقتصادی	ثروت و درآمد، وضعیت اشتغال
	مسکن	قیمت و هزینه‌های مسکن، کیفیت واحد مسکونی، امکانات مسکن، مالکیت مسکن، سرانه مسکن برای هر نفر، مساحت مساکن
	درمانی-بهداشتی	گستره امکانات و خدمات بهداشتی، وضعیت بهداشت و سلامت
	آموزش و پرورش	گستره امکانات و خدمات آموزشی، وضعیت تحصیلات
امنیت و امکانات	ایمنی و امنیت	امنیت، ایمنی، سطوح جرم و جنایت
	منابع و محیط	منابع و محیط طبیعی، آب و هوا و جغرافیا، آلودگی، منابع و محیط مصنوع، محیط کالبدی (فیزیکی)
	خدمات	دسترسی کاربری‌های عمومی، مغازه و مرکز خرید، تأسیسات و تجهیزات شهری، مشکلات شهری، خدمات تفریحی، ورزشی، حمل و نقل، مغازه و مرکز خرید
اجتماعی	اجتماعی	روابط اجتماعی، مشارکت اجتماعی، حمایت‌های اجتماعی، تنوع و هویت، فرهنگ و هنر، جمعیتی
	اوقات فراغت	تفریح و سرگرمی، فضاهای گذران اوقات فراغت
رضایت و احترام	احساس رضایت و خوشنودی	احساس شادکامی و شادمانی، احساس خوشبختی، برآورده شدن نیازها، موفقیت در رسیدن به اهداف
	حقوق و سیاست	حقوق قانونی، تعهدات شهروندی، عملکرد دولت
زیبایی شناختی	هنر و زیبایی شناختی	ادراک فضایی

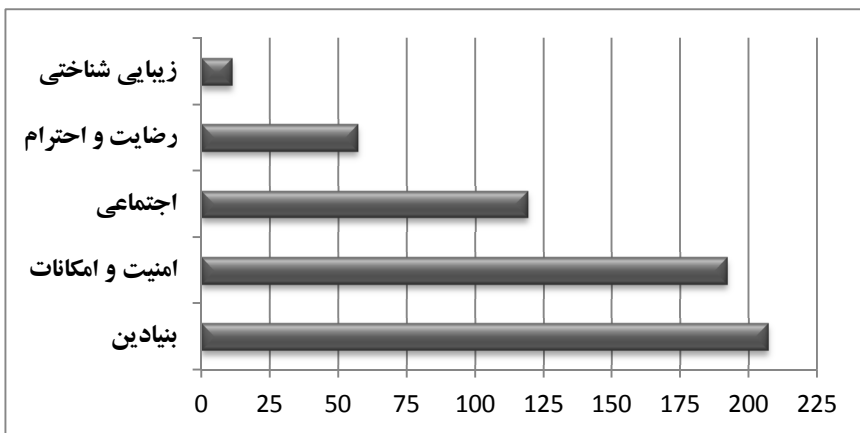
(منبع: نگارندگان)



فراتحلیلی بر شاخص‌ها و سنجه‌های کیفیت زندگی در ایران با تأکید بر ابعاد مفهومی آن ۵۷

در پایان تمام شاخص‌ها با قرارگیری در سلسله مراتب مازلو شمارش شدند و نتیجه‌ای جالب توجه به دست آمد. همان طور که نمودار نشان می‌دهد، تأکید متفکرین بر شاخص‌های گوناگون و احتمالاً اولویت‌بندی آن‌ها بر سنجه‌های کیفیت زندگی، بر چیدمان سلسله مراتب نیازها در نگاه مازلو، به ترتیب از پایین به بالا منطبق است و تلویحاً همان شکل هرم حفظ شده است.

### شکل (۵) - نمودار نسبت توزیع شاخص‌های کیفیت زندگی در سلسله مراتب مازلو



(مأخذ: نگارندگان)

آیا این موردی اتفاقی است؟ آیا واقعاً باید چنین باشد و یا بالعکس؟ مگر نه این است که رفع نیازهای پایین‌تر لازمه رفتن به پله‌های بعدی است؟ پس شاید این تأکید بی‌جا نباشد. از دیدگاه جزف سیرجی، کیفیت زندگی به عنوان سطحی از رضایتمندی توده اعضای جامعه از پاسخگویی به نیازهای سلسله مراتبی‌شان تعریف می‌شود، که در آن پاسخگویی بیشتر به نیازها و ارضای آنها (حرکت از پله‌های پایین‌تر به پله‌های بالاتر)، به سطحی بالاتر از کیفیت زندگی می‌انجامد (سیرجی، ۱۹۸۶: ۳۴۰).

اما از سوی دیگر آیا قرار نیست تا در حالت ایده‌آل، با رفع نیازهای پایه رفته‌رفته انسان ایده‌آل خود را به رأس هرم نزدیک کند؟ اگر چنین است شاید باید این تأکید بالعکس می‌بود؟ اصلاً آیا مازلو به درستی این نیازها را به سلسله مراتب آورده؟ و ...

همه این‌ها سؤالاتی است که انجام این پژوهش، پیش روی ما قرار داد. در این پژوهش سعی شد تا با فراتحلیلی دقیق ابتدا ابعاد گوناگون کیفیت زندگی واکاوی و از نگاه‌های مختلف دسته‌بندی شود. در مرحله بعد به نقد تأکید آن‌ها به سنج‌های گوناگون پرداخته شد و در آخر با توجه به سلسله مراتب نیازها در نظر مازلو به نتایج جالب توجه و سؤالاتی اساسی دست یافت. در آخر شاید بتوان پذیرفت که بر پایه نیازها و سنجش آنها، کیفیت زندگی می‌تواند همچون راهی برای کمک به رویارویی با نیازهای انسان و حرکت توده جمعیت از نیازهای اولیه به نیازهای رده‌های بالاتر باشد (سیرگی، ۱۹۸۶: ۳۴۰).

## منابع

- اورنگ، ملاحظ (۱۳۸۶)، **سنجش کیفیت محیط در بازسازی‌های پس از سانحه، مطالعه موردی فضاها عمومی شهر بیم**، پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای، دانشکده هنر و معماری دانشگاه تربیت مدرس.
- باسحا، مهدی؛ عاقلی کهنه شهری، لطفعلی؛ مسائلی، ارشک (۱۳۸۹)، رتبه‌بندی شاخص کیفیت زندگی در استان‌های کشور، **مجله رفاه اجتماعی**، ۱۰ (۳۷): ۹۵-۱۱۲.
- براتی، ناصر؛ یزدان‌پناه شاه‌آبادی، محمدرضا (۱۳۹۰)، بررسی ارتباط مفهومی سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی در محیط شهری (نمونه موردی: شهر جدید پردیس)، **مجله جامعه پژوهی فرهنگی**، ۲ (۱): ۲۵-۴۹.
- براند فری، هیلدبرند (۱۳۸۳)، **طراحی شهری به سوی یک شکل پایدار شهری**، ترجمه سیدحسین بحرینی، تهران: نشر شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری.
- بوند، جان. کورنر، لین (۱۳۸۹)، **کیفیت زندگی و سالمندان**، ترجمه حسین محقق کمال، تهران: نشر دانژه.
- بهمنی، بهمن؛ تمدنی، مجتبی؛ عسگری، مجید (۱۳۸۳)، بررسی کیفیت زندگی و رابطه آن با نگرش دینی و عملکرد تحصیلی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد جنوب تهران، **فصلنامه طب و تزکیه**، ۳۲-۴۴: (۵۳).
- پوراحمد، احمد؛ فرجی ملایی، امین؛ عظیمی، آزاده؛ لطفی، صدیقه (۱۳۹۱)، تحلیل طبقه‌بندی کیفیت زندگی شهری با روش SAW، **مجله پژوهش‌های جغرافیایی انسانی**، ۴۴ (۴): ۲۱-۴۴.
- جاجرمی، کاظم. کلت، ابراهیم (۱۳۸۵)، سنجش وضعیت شاخص‌های کیفیت زندگی در شهر از نظر شهروندان (مطالعه موردی گنبدقابوس)، **مجله جغرافیا و توسعه**، ۴ (۸): ۵-۱۸.

- حاتم‌نژاد، حسین؛ منوچهری میان‌دوآب، ایوب؛ فرجی ملانی، امین؛ فرهادی، صامت (۱۳۹۰)، تحلیل کیفیت زندگی روستاهای ادغام شده در شهر (مطالعه موردی: شهر میان‌دوآب)، **مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای**، ۹ (۱۶): ۲۴۳-۲۱۹.
- خادم‌الحسینی، احمد؛ منصوریان، حسین؛ ستاری، محمدحسین (۱۳۸۹)، سنجش کیفیت ذهنی زندگی در نواحی شهری (مطالعه موردی شهر نورآباد استان لرستان)، **فصلنامه جغرافیا و مطالعات محیطی**، ۱ (۳): ۶۰-۴۵.
- خلعتبری، جواد (۱۳۸۷)، **آمار و روش تحقیق**، تهران: نشر پردازش گران.
- درویش پور کاکحکی، علی؛ عابدسعیدی، ژیلا؛ یغمایی، فریده (۱۳۸۲)، بررسی کیفیت زندگی بیماران مبتلا به دیابت (یک مطالعه کیفی)، **دو فصلنامه افق دانش**، ۹ (۲): ۱۰۳-۹۷.
- دلاور، علی (۱۳۸۴)، **مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی**، تهران: نشر رشد.
- ربانی خوراسگانی، علی؛ کیان‌پور، مسعود (۱۳۸۶)، مدل پیشنهادی برای سنجش کیفیت زندگی مطالعه موردی شهر اصفهان، **زبان و ادبیات فارسی (مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تربیت معلم)**، ۱۵ (۵۸-۵۹): ۱۰۸-۶۷.
- رضوانی، محمدرضا؛ متکان، علی‌اکبر؛ منصوریان، حسین؛ ستاری، محمدحسین (۱۳۸۸)، توسعه و سنجش شاخص‌های کیفیت زندگی شهری (مطالعه موردی شهر نورآباد، استان لرستان)، **فصلنامه مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای**، ۱ (۲): ۱۱۰-۸۷.
- رضوانی، محمدرضا؛ منصوریان، حسین (۱۳۸۷)، سنجش کیفیت زندگی: بررسی مفاهیم، شاخص‌ها، مدل‌ها و ارائه مدل پیشنهادی برای نواحی روستایی، **فصلنامه روستا و توسعه**، ۱۱ (۳): ۲۶-۱.
- رفیعیان، مجتبی؛ عسگری، علی؛ عسگری‌زاده، زهرا (۱۳۸۸)، سنجش میزان رضایتمندی سکونت‌سازان محله نواب، **مجله پژوهش‌های جغرافیای انسانی**، ۴۱ (۶۷): ۶۸-۵۳.
- شاطریان، محسن؛ اشنویی، امیر؛ گنجی‌پور، محمد (۱۳۹۱)، سنجش میزان رضایتمندی ساکنان بافت قدیم شهر آران و بیدگل از شاخص‌های کیفیت زندگی، **فصلنامه مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای**، ۴ (۱۳): ۱۴۴-۱۲۷.
- شهرداری تهران (۱۳۸۵)، **اطلس کلانشهر تهران**، بخش کیفیت زندگی در شهر تهران، بازیابی در ۱۳۹۲، از <http://atlas.tehran.ir>
- صدیق سروسستانی، رحمت‌اله (۱۳۷۹)، فراتحلیل مطالعات انجام شده در حوزه آسیب‌شناسی اجتماعی در ایران، **نامه علوم اجتماعی**، ۱۵ (۱۵): ۱۰۴-۶۷.
- غفاری، غلامرضا؛ اوتق، نازمحمد (۱۳۸۵)، سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی: مطالعه موردی شهر گنبد کاووس، **مجله مطالعات اجتماعی ایران**، ۱ (۱): ۱۹۹-۱۵۹.

- غفاری، غلامرضا؛ امید، رضا (۱۳۸۸)، **کیفیت زندگی، شاخص توسعه اجتماعی**، تهران: نشر شیرازه.
- غیاثوند، الهام (۱۳۸۸)، تأثیر سرمایه‌های اجتماعی بر کیفیت زندگی ساکنان محلات شهری، **مجله مهندسی مشاور**، (۴۵): ۲۸-۲۲.
- فتاحی، احداله (۱۳۸۹)، **سنجش کیفیت زندگی در مناطق روستایی: مطالعه موردی بخش مرکزی شهرستان دلفان**، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس.
- فرای، هیلدبرند (۱۳۸۳)، **طراحی شهر: به سوی یک شکل پایدارتر شهر**، ترجمه سیدحسین بحرینی، تهران: شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری.
- فرجی ملانی، امین؛ عظیمی، آزاده؛ زیاری، کرامت‌اله (۱۳۸۹)، تحلیل ابعاد کیفیت زندگی در نواحی شهری ایران، **مجله پژوهش و برنامه‌ریزی شهری**، ۱ (۲): ۱۶-۱.
- کوبکی، افشین (۱۳۸۶)، معیارهای ارزیابی کیفیت زندگی شهری در مراکز شهری، **فصلنامه هویت شهر**، ۱ (۱): ۸۶-۷۵.
- کوبکی، افشین؛ پورجعفر، محمدرضا؛ تقوایی، علی‌اکبر (۱۳۸۴)، برنامه‌ریزی کیفیت زندگی شهری در مراکز شهری، تعاریف و شاخص‌ها، **مجله جستارهای شهرسازی**، (۱۲): ۱۳-۶.
- کوبکی، افشین (۱۳۸۴)، **برنامه‌ریزی به منظور ارتقای زندگی شهری در مرکز شهر (مورد مطالعه: پهنه مرکزی شهر خرم‌آباد)**، پایان‌نامه کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس.
- مختاری، مرضیه؛ نظری، جواد (۱۳۸۹)، **جامعه‌شناسی کیفیت زندگی**، تهران: نشر جامعه‌شناسان.
- نوغانی، محسن؛ اصغرپور ماسوله، احمدرضا؛ صفا، شیما (۱۳۸۷)، کیفیت زندگی شهروندان و رابطه آن با سرمایه اجتماعی در شهر مشهد، **دوفصلنامه علوم اجتماعی (دانشگاه فردوسی مشهد)**، ۵ (۱): ۱۴۰-۱۱۱.
- هاشم‌زاده، ابوالفضل؛ علمی، محمود (۱۳۸۸)، بررسی کیفیت زندگی کاری دبیران زن دبیرستان‌های شهر تبریز، **مجله زن و مطالعات خانواده**، ۲ (۶): ۱۷۷-۱۵۱.

- Das, D.(2008), "Urban Quality of Life: A case study of Guwahati", *Social Indicators Research*, 88 (2): 297-310.
- Emerson, E.(1985), "Evaluating the Impact of Deinstitutionalization on the Lives of Mentally Retarded People", *American Journal of Mental Deficiency*, 90 (3): 277-288.
- Epley, D. R., Menon, M.(2008), "A Method of Assembling Cross-sectional Indicators into a Community Quality of Life", *Social Indicators Research*, 88 (2): 281-296.

- Ferrell, B. (1995), "The Impact of Pain on Quality of Life, A Decade of Research", *The Nursing Clinics of North America*, 30 (4): 609-624.
- Hagery, Michael R. et al(2001), "Quality of Life Indexes for National Policy: Review and Agenda for Research", *Social Indicators Research*, (55): 1-96.
- Liu, B. (1983), *Quality of Life Indicators in U.S Metropolitan Areas: A statistical analysis*, New York: Rutledge.
- Schalock, R.L. (2004), "The Concept of Quality of Life: What We Know and Do not Know". *Journal of Intellectual Disability Research*, 48 (3): 203-216.
- Sirgy, M. J. (1986), "A Quality-of-Life Theory Derived from Maslow's Developmental Perspective: 'Quality' Is Related to Progressive Satisfaction of a Hierarchy of Needs, Lower Order and Higher", *American Journal of Economics and Sociology*, 45 (3): 329-342.